

KULTURELL KOMPLEKSITET OG IDENTITET DE VIKTIGSTE KUNNSKAPSBEOHENE PÅ KULTURARVFELTET

Leidulf Mydland, avdelingsleder og forsker Norsk Institutt for kulturminneforskning

Følgende artikkel er basert på det innlegget som undertegnede holdt den 6. februar 2008 på KAFF-konferansen. Å gjøre et foredrag til en skriftlig fremstilling innebærer visse endringer av både språk, innhold og struktur. I all hovedsak har jeg imidlertid forsøkt å holde meg til det manus som innlegget var basert på.

Kulturell kompleksitet, identitet og kulturarvfeltet, er alle begreper som ikke er entydige og ikke minst omfattende. Jeg vil i dette foredraget ikke gå inn og forsøke å definere disse nærmere, men kun fokusere på et av begrepene, identitet, da forståelsen av dette er av størst betydning for min videre presentasjon.

Slik jeg forstår begrepet identitet så omfatter dette flere ulike aspekter ved vår selvforståelse. Det er i den sammenheng viktig å understreke at vi bærer på mange ulike identiteter samtidig. På makronivå har vi en identitet knyttet til det å være en del av befolkningen i en region, i et land, vi er europeere og til sist verdensborgere. Vi har også en identitet knyttet til det å være tilknyttet en eller flere grupper. Vi kan være medlem av en livssynsorganisasjon, politisk parti eller idrettslag og dermed ha en tilhørighet til disse gruppene. Vi kan også ha identiteter som i mindre grad kan synes selvvalgte, så som homofil, fattig eller tilhørende et sosialt sjikt. Til syvende og sist har vi en personlig identitet, en identitet som i stor grad baserer seg på summen av de foregående identiteter sammen med personlige erfaringer, egne referanser og et snev av såkalt valgt identitet, ofte omtalt som "individualisme".

Skal vi forstå kulturarvfeltet og dets forhold til kulturell kompleksitet og identitet vil det også være nødvendig å se på kulturarvfeltets "identitet".

Kulturarvfeltet utvikles

I denne meget forenklete presentasjon av kulturarvfeltets utvikling vil mange av de nyanser som er svært viktige gå tapt. Jeg tror

imidlertid at gjennom en forenkling kan man få frem en forståelse som i denne sammenheng kan bli mer fruktbar enn om nyansene skulle få dominere.

Kort fortalt kan vi si at norsk kulturminnevern vokste frem i siste halvdel av 1800-tallet som en viktig del av det store nasjonsbyggingsprosjektet som også var en del av europeiske strømninger. Et av målene var å skaffe landet en fortid og en historisk identitet, som skulle være viktige redskap i den nasjonale legitimerings og frigjøringsprosess. Dette var også tiden for å gjenreise de nasjonale monumenter som Nidarosdomen i Trondheim og Håkonshallen i Bergen. Gjennom denne perioden ble det også etablert en standard for hva som var rotekte "norsk", en standard som i stor grad har blitt stående frem til i dag. Det som kjennetegner kulturminnevernet i denne perioden er at det var et viktig redskap i et radikalt prosjekt.

Etter at landet var blitt selvstendig i 1905, innledes en lang periode preget av konsolidering, og vi kan si at vi har gått over fra en kamp til et defensivt forsvar av verdier. Gjennom store deler av 1900-tallet kan vi forenkelt si at kulturminnevernet ble en lukket subkultur av profesjonister knyttet til de etablerte museer, Fortidsminneforeningen og Riksantikvaren. Hans Emil Lideèn har i en artikkel i Heimen 1993 formulert denne periode slik; "*Begrepet "antikvarisk verdier" ble statisk og langt på vei selvdefinierende. Antikvarisk verdifullt var det som den lille krets av antikvarer til enhver tid mente var verdt å bevare, og det gjaldt stort sett bygninger og anlegg som for lengst var blitt sakrosankte*"

Omkring 1970 innledes en ny epoke for kulturminnefeltet og igjen brukes kulturminnene aktivt som et virkemiddel for å oppnå noe. Nå er imidlertid ikke målet alene en nasjonal bevisstgjøring, men en kamp mot menneskenes fremmedgjøring og rotløshet, mot velferdsstatens og kapitalismens rasing

av trygge og kjente omgivelser, ikke minst gamle trehusmiljøer. Etter hvert blir også landskapet og ikke minst jordbrukets kulturlandskap omfattet av denne kampen. En konsekvens av denne utvikling var at det offentlige kulturminnevernet ble overført fra Kulturdepartementet til Miljøverndepartementet. Et resultat av dette ble at begrepene ressursverdi, bestand, populasjon, representativt utvalgt og til sist verdiskaping snek seg inn og ble de mest sentrale argumenter for vern av kulturminner.

Denne utviklingsprosess, er svært viktig i forståelsen av kulturarvfeltets "identitet" og vi kan forenklet si at kulturarvfeltets identitet er basert på en verdiforståelse hentet fra 1800-tallet, en fagkultur og forvaltningssystem som utviklet seg i første halvdel av 1900-tallet, legitimert av samfunnsutfordringer som ble definert i siste halvdel av 1900-tallet. Denne historie og identitet brakt inn i en postmoderne tidsalder innebærer en viss fare for identitetskrise og stressymptomer.

Kulturell kompleksitet og identitet

Det er en forenkling å si at kulturarv og vern av kulturminner har vært tuftet på en "norsk" kultur (med norsk her menes innenfor Norges grenser). Det vil være rettere å si at kulturarvfeltet har vært (og er) tuftet på noen spesielt utvalgte del-elementer av en kompleks "norsk" kultur. Kulturarvfeltet har på den ene siden i stor grad ivaretatt en nasjonal, offentlig identitet knyttet til en felles historie. Videre har kulturarvfeltet vist stor interesse for enkelte kulturelle/sosiale gruppers liv og levnet, og sikret vern av denne materielle kulturarven.

Store deler av befolkningen har stått utenfor de aktiviteter som har vært omfattet av kulturarvfeltet. Dette gjelder både geografiske områder, sosiale- og religiøse grupper og etniske kulturer. Som et lite eksempel på dette vil jeg nevne et forskningsprosjekt som har gitt meg en ny forståelse av kulturarvens verdi og betydning.

Frem til 1860 var skolestellet i Norge lite utbygget, og på tross av at man måtte lære sin katekisme for å bli konfirmert var kunnskapsnivået lavt. I 1860 ble det vedtatt en ny lov for landsbygda (på dette tidspunktet bodde 85% av befolkningen i bygdene), som både satte nye krav til undervisningens

innhold, men ikke minst krav om bygging av faste skoler. I tidsrommet 1860-1900 ble det bygget over 4000 skolehus, spredt over det meste av landet. Skolereformen i 1860 og bygging av skolehus må ses på som en av de viktigste samfunnsmessige reformer i siste halvdel av 1800-tallet. På tross av dette er ingen av disse små skolene fredet etter kulturminneloven og et fåtall er regulert til bevaring. Derimot er flere større skolebygg i byene fredet, og begrunnelsen for dette har i stor grad vært bygningenes monumentalitet, arkitektoniske kvaliteter og arkitektens omdømme. I liten grad har det samfunns- og kulturhistoriske blitt understreket som viktig – innholdet i skolen har veket for skolebygget som arkitektur. Det dette viser er i stor grad hvor kulturminnevernet har hatt sin fokus.

For ti år siden gjennomførte jeg en undersøkelse av hva som er fredet i landet. (Fortidsvern 1, 1997). Her fremkom det et entydig bilde av at store og fine gårder på Østlandet, embetsmannskulturen og kirkens bygg var de dominerende i fredningslisten. I 1997 var selv i Oslo over 50% av de fredete bygg knyttet til jordbruksdrift! Det har trolig skjedd endringer de siste 10 år, og nye undersøkelser av dette vil gi interessant informasjon om og evt. hvordan kulturminneforvaltningen har utviklet seg. Jeg tror imidlertid at fortsatt så reflekterer de siste 10 års fredninger forestillinger og verdinormer som er tradisjonelle for kulturminneforvaltningen.

Kulturarvfeltets kunnskapsbehov

Med kulturarvfeltet menes i denne sammenheng de institusjoner og miljøer som arbeider med forvaltning, formidling, vern og bruk av kulturminner og kulturarv. Dette er en meget mangesidig og til dels uensartet gruppe aktører og kunnskapsbehovet er derfor meget ulikt. Kjennetegnende for de fleste sektorer og aktører er at kunnskapsbehovet i liten grad er uttalt. Miljøverndepartementet har gjennom dokumentet "katalog over Miljøverndepartementets viktigste kunnskapsbehov 2005-09, utgitt april 2005, gitt en oversikt over de mest sentrale kunnskapsbehov knyttet til departementets fagområder. Innledningsvis er det en kortfattet beskrivelse av hva som er hensikten med vern av kulturminner;

”Kulturminner og kulturmiljø gir kunnskap om menneskers liv og virke gjennom historien. De har stor betydning for vår kulturelle forankring og identitet. Kulturminneforvaltningen arbeider for å aktivisere kulturminneverdiene og for å tilrettelegge for ny bruk, både for å bidra til og løse samfunnsmessige utfordringer og for å sikre at kulturminnene og kulturmiljøene blir ivaretatt som ressurser på en konstruktiv måte”.

De understrekte begreper/uttalelser (egen understreking) påpeker de viktigste oppgaver som kulturminnevernet har, i henhold til departementet vurdering. Dette er formuleringer som ofte brukes i offentlige dokumenter om vern av kulturminner, og er i dag stort sett aksepterte som begrunnelse for en offentlig kulturminneforvaltning.

Som overordede begreper er disse utsagn lite kontroversielle, men problemet er at de er svært vanskelige å operasjonalisere og ikke minst vanskelige å knytte et kunnskapsbehov til.

Miljøverndepartementet gir videre en prioritert liste over de viktigste kunnskapsbehov knyttet til disse saksområder. Dette er:

- Integriert forvaltning og utvikling av kulturminner og landskap
- Aktører og medvirkning i forhold til kulturminneforvaltningen
- Internasjonale prosesser og rammevilkår, effekter på kulturminner og kulturmiljø
- Samiske kulturminner og kulturmiljø

Gjennomgående for disse er at de i stor grad påpeker satsningsfelt som vil styrke og bekrefte kulturminnenes og kulturminneforvaltningens posisjon. Eksempelvis, under avsnittet om aktører og medvirkning, punktet om nytteverdi, heter det bl.a. at kunnskap om aktører og deres medvirkning har stor nytteverdi for forvaltningen fordi den vil bidra til; identifisering av rette aktører, skape sterkere forståelse for og eierskap til målsettingene og til sist ”styrkning av kulturminneforvaltningens posisjon og legitimitet både i befolkningen og hos politikerne”.

Sagt med andre ord, er målet med ny kunnskap ikke at samfunnet blir bedre, og at publikum skal får en positiv opplevelse og bedre

livskvalitet, men at kulturminneforvaltningens posisjon blir styrket og legitimert!

De grunnleggende spørsmål; Hvorfor ta vare på kulturminner ? Hvilke kulturminner skal den offentlige kulturminneforvaltningen ta vare på ? og hvems kulturarv skal ivaretas gjennom offentlig kulturminneforvaltning?, er det ikke reflektert noe over og kunnskap på dette feltet er ikke etterlyst.

Videre er det ingen operasjonalisering av de måldefinisjoner som er gitt i departementets kunnskapskatalog, og etter min mening reiser det seg noen utfordringer her;

- Har kulturarv og kulturminner noen betydning for vår kulturelle forankring og identitet og er evt. en slik forankring entydig positiv ?
- Hvilke samfunnsmessige utfordringer kan kulturarv og vern av kulturminner bidra til å løse?
- Hvilken ressursverdi representerer kulturminnene?

Med et relativt homogent samfunn som vi har hatt frem til siste ti-år av 1900-tallet, og en grunnleggende politisk og ideologisk holdning om at kulturarv var nødvendig både for å etablere en nasjonalstat, og et virkemiddel for å konsolidere og opprettholde dette samfunnet og det sett av felles verdier som vi har, så har den tradisjonelle tilnærming til kulturarvfeltet vært lite problematisk. I denne periode var kulturarvfeltet også relativt perifert med relativt liten makt og innflytelse i samfunnet.

I de siste ti-år har kulturarven og vern av kulturminner fått større betydning og økt oppmerksomhet og kulturarven skal sikres gjennom offentlige kulturpolitikk, arealplanlegging, statlige tilskuddsordninger, fredninger og et utbygd forvaltningsapparat.

Dette skjer også samtidig som samfunnet i stigende grad omfatter flere kulturer, etniske og religiøse grupper. Kulturarvfeltet møter derfor en rekke nye utfordringer. Dette gjelder både grunnleggende aspekt ved kulturarvens betydning i samfunnet og hvilken rolle kulturarven skal ha i det samfunn som vi nå bygger.

Vårt samfunn har tradisjonelt i større grad enn det som er reflektert gjennom kulturminneforvaltningens satsninger vært preget av kulturell mangfold. Det som har vært karakteristisk for de seneste ti-år er på den ene siden at kulturforskjellene i den etnisk norske befolkningen trolig er blitt mindre, men samtidig så har økt globalisering og innvandring resultert i en ny type kompleksitet, en kompleksitet som til en viss grad har forsterket opplevelsen av "vi" og "de andre". Denne nye kompleksiteten har trolig også vært medvirkende til å utviske forskjellene knyttet til "vi" og skapt en økt distanse til "de andre".

I møte med den nye kompleksiteten skal kulturminneforvaltningen og kulturarvfeltet overstige to hindre. Det ene er de kulturelle forskjellene knyttet til etnisk tilhørighet, språk, religion og tradisjoner. De andre, som kanskje er vel så vanskelig, er de barrierer som knytter seg til kulturminnefeltets egen identitet, dvs. kulturminneforvaltningens, og kultursektorenes kulturelle tilhørighet, riktige akademiske skoloring og verdikonservative dannelesidealer. Til en viss grad eksisterer denne barrieren også fortsatt mellom aktørene i kulturminneforvaltningen og store deler av den etnisk norske befolkningen - "folk flest".

Kunnskapsbehovet

Dersom kulturarv skal være en ressurs, en kilde til berikelse og et virkemiddel for å skape et bedre samfunn, for alle grupper, er det i første rekke viktig å reise spørsmål ved en del av de forestillinger og holdninger som er kjennetegnet for feltet. Det viktigste er å våge å stille spørsmålet ved hvilken rolle og betydning kulturminner og kulturarven har i vårt samfunn, for enkeltgrupper og enkeltindivider. Viktig i den sammenheng er å kartlegge om kulturminnenes rolle og betydning er noe som er "universelt", eller om det i større grad er knyttet til enkelte sosiale og kulturelle gruppers kultur, identitet og verdiforståelse. En slik tilnærming vil trolig vise at det kulturelle mangfoldet vi både historisk har hatt i Norge, og i stigende grad får ved tilflytting av personer med "fremmedkulturell" bakgrunn, representerer svært ulike tilnærminger og forståelser for kulturarvens betydning og hvordan denne evt. skal ivaretas.

Manglende forståelse for kulturminners verdi og betydning har i stor grad blitt ansett som manglende kompetanse om kulturminner og kulturminneforvaltning. Uten å støtte en verdirelativistisk tankegang, vil jeg påstå at den påståtte manglende forståelsen for kulturminneforvaltningens ønsker og behov, i større grad reflekterer ulike kulturer og verddivurderinger, enn generell mangel på kunnskap.

Skal kulturelt mangfold slik det er uttrykt gjennom Mangfoldsårets førende dokumenter også innbefatte kulturarvfeltet, så kan ikke dette gjennomføres ved at den offentlige kulturminneforvaltningen på egne premisser og basert på egen verdiforståelse freder bygg og anlegg knyttet til noen utvalgte "fremmedkulturelle grupper".

De viktigste kunnskapsbehov innenfor kulturarvfeltet blir således:

- Kunnskap om kulturarvens verdi og betydning for ulike grupper og kulturer i samfunnet
- Kunnskap om kulturell forankring og identitet og betydningen av dette i et multikulturelt samfunn.
- Kunnskap om hvilke samfunnsmessige utfordringer kulturminner kan bidra til å løse.
- Kunnskap om hvordan operasjonalisere kulturminnenes bidrag til en positiv utvikling av samfunnet.
- Kunnskap om hvordan organisere en offentlig forvaltning av kulturminner i et multikulturelt samfunn.